

[2–2022]

history – theory – criticism

dějiny–teorie–kritika

Obsah | Contents

Editorial	177
1. Studie a eseje Studies and Essays	
VOJTĚCH RIPKA A KAMIL ČINÁTL – Úvod: aktuální přístupy k výzkumu paměti (zkušenosti z fóra Dějiny ve veřejném prostoru II, 2020) <i>Introduction: Current Approaches to Memory Research (Insights from the Public History Forum II, 2020)</i>	181
MICHAL SKLENÁŘ – Nové prvky ve starém prostoru? Snahy o extenzivní přístup k římskokatolickému sakrálnímu prostoru – příklady z českého prostředí na začátku 21. století <i>New Elements in an Old Space? Attempts at an Extensive Approach to Roman Catholic Sacral Space – Examples from the Czech Environment at the Beginning of the 21st Century</i>	195
MICHAL KURZ A ČENĚK PÝCHA – České hrady a zámky: možnosti interpretace fenoménu <i>Czech Castles and Chateaux: An Alternative Interpretation of a Phenomenon</i>	227
KATEŘINA SIXTOVÁ – Babiččino údolí: krajina paměti v digitálních médiích <i>Babiččino údolí (Grandmother's Valley): A Landscape of Memory in Digital Media</i>	253
LYDIE KÁRNÍKOVÁ – Socialistická uliční jména optikou postsocialismu: případ (ne)přejmenování ostravských ulic a jeho tematizace v českém tisku po roce 1989 <i>Socialist Street Names through the Lens of Postsocialism: (non)Renaming of the Streets in Ostrava and its Coverage in the Czech Press after 1989</i>	283
2. Diskuse a rozepře Discussions and Disputes	
ONDŘEJ CRHÁK A TOMÁŠ KONEČNÝ – Strategie plagiátorské obrany. Příspěvek k debatě o etice historické práce <i>Plagiarism Defence Strategies. Contribution to the Debate on the Ethics of Historiographic Research</i>	313

3. Recenze a reflexe | Reviews and Reflections

HANS RENDERS, DAVID VELTMAN (EDD.) – <i>Fear of Theory: Towards a New Theoretical Justification of Biography</i> (Jana Wohlmuth Markupová)	327
MATILDA GREIG – <i>Dead Men Telling Tales. Napoleonic War Veterans and the Military Memoir Industry, 1808–1914</i> (Vojtěch Kessler)	334
DAGNOSŁAW DEMSKI, DOMINIKA CZARNECKA (EDD.) – <i>Staged Otherness: Ethnic Shows in Central and Eastern Europe 1850–1939</i> (Filip Herza)	338
MARKÉTA KŘÍŽOVÁ, JITKA MALEČKOVÁ (EDD.) – <i>Central Europe and the Non-European World in the Long 19th Century</i> (Josef Řičář)	342
XOSÉ M. NÚÑEZ SEIXAS, ERIC STORM (EDD.) – <i>Regionalism and Modern Europe: Identity Construction and Movements from 1890 to the Present Day</i> (Jaroslav Ira)	349
Editorial Note	357
Upozornění redakce	360

SOCIALISTICKÁ ULIČNÍ JMÉNA OPTIKOU POSTSOCIALISMU: PŘÍPAD (NE)PŘEJMENOVÁNÍ OSTRAVSKÝCH ULIC A JEHO TEMATIZACE V ČESKÉM TISKU PO ROCE 1989

Lydie Kárníková

Socialist Street Names through the Lens of Postsocialism: (non)Renaming of the Streets in Ostrava and its Coverage in the Czech Press after 1989

The study focuses on the issue of renaming streets as part of the process of “coming to terms with the communist past” after 1989. It examines how renaming of public spaces has become a media topic and explores it through the example of persistent socialist toponymy in Ostrava. Taking the perspective of critical toponymy and using the cultural geography concepts, the text examines the cultural memory shaped after 1989. Simultaneously, it identifies three points of view, which meet on this issue in the post-Soviet news discourse through a discourse analysis of a two-stage corpus of media texts. The paper describes the narrative of the negative experience of communism, which determines how the topic is framed in the media and which is dominant in the discourse under study. The paper therefore closes with a description of two discursive tendencies that enable and reinforce this dominance - the polarizing interpretation of national history and the use of aesthetic-cultural aversion towards the “language of communism”.

Keywords: postsocialism, cultural memory, critical toponymy, historical narrative, Ostrava

Lydie Kárníková is a PhD student and a researcher at Charles University, Faculty of Social Sciences, Institute of Communication Studies and Journalism. lydie.karnikova@fsv.cuni.cz

Úvod

Klíčovým tématem, které po roce 1989 tvaruje českou veřejnou debatu o kolektivní identitě, zůstává vztah k období reálného socialismu. Akademické bádání zaměřené na dějiny tohoto historického období, ale také na jeho vnímání v současnosti, kopíruje kontroverzní povahu tématu a stává se předmětem sporů.¹ Ve veřejném prostoru pozorujeme střety různých „diskurzů o dědictví komunismu“, mezi kterými ovšem panuje velmi specifická dynamika. Řada studií v této souvislosti poukazuje na antikomunismus jako charakteristický prvek střeoevropské, a tedy i české politiky paměti, který se zásadně promítl do místního způsobu interpretace zkušenosti komunismu.² Rétorika antikomunismu vycházela v první dekádě po transformaci roku 1989 od konkrétních společenských skupin, které díky svému privilegovanému přístupu do veřejného prostoru, a tedy přímému vlivu na porevoluční veřejný diskurz, získaly možnost postavit svou historickou zkušenost jako určující a univerzálně platnou.³ Ve veřejném diskurzu se tak usta-

- 1 Z odborných prací jmenujme v chronologickém pořadí např. JACQUES RUPNIK, *Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí: Česká zkušenost*, Soudobé dějiny 9/2002, č. 1, s. 9–26; FRANÇOISE MAYER, *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*, Praha 2009; DANI-EL KUNŠTÁT, *Pluralita paměti a komunistická minulost: Česká veřejnost a její reflexe roku 1989 a polistopadového vývoje*, Naše společnost 8/2010, č. 1, s. 29–39; MICHAL KOPEČEK, *Czech Republic: From the Politics of History to Memory as Political Language*, Cultures of History Forum, 2013; KAMIL ČINÁTL, *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*, Praha 2014; MICHAL PULLMANN, PAVEL KOLÁŘ, *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*, Praha 2016; MILOŠ HAVELKA, *Ideologická kritika ideologické kritiky normalizace*, Soudobé dějiny 25/2018, č. 1–2, s. 229–243; VERONIKA PEHE, *Velvet Retro. Postsocialist Nostalgia and the Politics of Heroism in Czech Popular Culture*, New York 2020; MURIEL BLAIVE, *Codeword „Criminal“: Moral Remembrance in National Memory Politics*, in: *Constructions and Instrumentalization of the Past: A Comparative Study of Memory Management in the Region*, (ed.) Ninna Möerner, Södertörn 2020. Samostatnou kapitolou jsou spory o existenci, podobu a činnost Ústavu pro studium totalitních režimů.
- 2 Viz např. ZOLTAN DUJISIN, *A History of Post-communist Remembrance: From Memory Politics to the Emergence of a Field of Anticommunism*, Theory and Society 50/2021, č. 1, s. 65–96; MARTIN HRUBEŠ, JIŘÍ NAVRÁTIL, *Constructing a political enemy: Anti-communist framing in the Czech Republic between 1990 and 2010*, Intersections. East European Journal of Society and Politics 3/2017, č. 3, s. 41–62; JIŘÍ KOUBEK, MARTIN POLÁŠEK, *Antikomunismus: nekončející příběh české politiky?*, Praha 2013, s. 11–12; ONDŘEJ SLAČÁLEK, *Český antikomunismus jako pokus o obnovu hegemonie*, Britské listy 22/2009, č. 6, <https://legacy.blisty.cz/art/47533.html> (náhled 29. 11. 2021); ONDŘEJ SLAČÁLEK, *Léčba nemoci a splácení dluhu. KSČM a ÚSTR v diskurzu českého antikomunismu*, Forum Historiae 7/2013, č. 1, s. 106–137; V. PEHE, *Velvet Retro*, s. 27–45.
- 3 Viz např. IRENA REIFOVÁ, *The Pleasure of Continuity: Re-reading Post-Socialist Nostalgia*, International Journal of Cultural Studies 21/2018, č. 6, s. 589–592; PETR ROUBAL, *Anti-*

vil silný narativ negativní historické zkušenosti komunismu založený na jednom typu paměti; ta byla během následujících dekád různými kroky diskurzivně ustavována i právně kodifikována a postupně přetvářena v paměť kolektivní.⁴ Díky nastiňeným strukturálním podmínkám se tato uměle vytvářená paměť mohla stát referenčním bodem či preferovaným čtením období reálného socialismu a oporu v ní pozorujeme i v činnosti českých médií, která při práci s tématy týkajícími se dědictví komunismu vykazují sklon z tohoto typu paměti vycházet. Diskurz o české zkušenosti komunismu je tedy charakteristický převahou jedné partikulární paměti nad paměťmi jinými, která vzniká z podstaty sociální pozice elit nastolujících dobový kánon v letech po transformaci. Tato paměť je zároveň kontinuálně posilována řadou dalších sociálních institucí, včetně médií středního proudu, která konstruují související témata pod tímto interpretačním klíčem a vzhledem ke své specifické roli v sociální struktuře tuto paměť pomáhají zobecňovat.

Cílem předkládané studie je prozkoumat narativ negativní zkušenosti komunismu jako základní složku polistopadové kulturní paměti a popsat konkrétní diskurzivní mechanismy, které tento narativ v českém kontextu posilují a umožňují mu dominovat místní debatě o dědictví období reálného socialismu. Jeho uplatňování studie sleduje v problematice přejmenování veřejných prostranství po změně politického režimu po roce 1989 a zaměřuje se na roli, jakou narativ hraje při tematizaci této problematiky v médiích. Ilustrujeme ji detailním prozkoumáním situace v Ostravě se zvláštním zaměřením na oblast nejstarší části sídliště Bělský les v Ostravě-Zábřehu (dnes také nazývanou starý Zábřeh), kde se v 90. letech neprosadily iniciativy za přejmenování a celý soubor ulic nese původní pojmenování z roku 1952.

–*Communism of the Future*, in: *Thinking through Transition: Liberal Democracy, Authoritarian Past, and Intellectual History in East Central Europe after 1989*, (edd.) Michal Kopeček, Piotr Wcislik, Budapest-New York 2015; ADÉLA GJURIČOVÁ, *Poněkud tradiční rozchod s minulostí. Přítomnost minulosti v ideologii a politické rétorice Občanské demokratické strany*, *Soudobé dějiny* 16/2009, č. 2–3, s. 313–332; M. KOPEČEK, *Czech Republic: From the Politics of History to Memory as Political Language*; JIŘÍ SUK, *Komunistická minulost jako politický problém, Nástin vývoje 1989–2009*, in: 1989–2009: Společnost. Dějiny. Politika, <http://www.boell.cz/navigation/19-856.html> (náhled 20. 5. 2022).

- 4 JIŘÍ PŘIBÁŇ, *Právo, kolektivní identita a vyrovnávání se s minulostí. Středoevropské zkušenosti s postkomunismem*, in: *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, (edd.) Adéla Gjuríčová, Michal Kopeček, Praha 2008, s. 288–313; M. KOPEČEK, *Czech Republic: From the Politics of History to Memory as Political Language*; K jednotlivým legislativním krokům kodifikujícím důraz na zločinný charakter komunistického režimu viz M. BLAIVE, *Codeword „Criminal“: Moral Remembrance in National Memory Politics*.

Studie pracuje s dvoustupňovým korpusem zpravodajských článků z let 1999–2019 věnovaných proměnám místního názvosloví po roce 1989 a pomocí nástrojů diskurzivně-historické analýzy pojmenovává tři hlediska, která se v souvislosti s problematikou přetrvávajících socialistických názvů ulic v českém mediálním diskurzu střetávají. Proces přejmenování ulic je významným politickým nástrojem a jako jeden z charakteristických projevů vyrovnávání se s komunistickou minulostí je zároveň typický svým požadavkem „očištění veřejného prostoru“.⁵ Posuzujeme jej proto jako snahu nového politického řádu o propsání aktuálně platné verze národní historie do kulturní krajiny, a to formou vytlačení uličních jmen spojených s bývalým režimem z veřejného prostoru. Studii uzavírá popis dvou diskurzivních tendencí, které se projevují ve způsobu zpracování tématu médií a které posilují obraz odstranění socialistických uličních jmen jako nezbytnou cestu očisty.

Kulturní dědictví, paměť a jejich reflexe v prostoru kulturní krajiny

Teoretické zázemí studie tvoří koncept kulturní krajiny, která je chápána produktivně jako „způsob, jak tvořit a strukturovat vnější svět a přikládat mu významy“,⁶ a koncept kulturního dědictví, který v rámci kulturní geografie popisuje procesy, jejichž prostřednictvím společnost zachází s vlastní minulostí a které jsou „vsudy-přítomné, vpletené do mocenské dynamiky společnosti a bytostně spjaté s utvářením identit“.⁷ Toto zacházení je proto vždy selektivní a vychází z potřeb aktuálního společensko-politického řádu.⁸ Dědictví se odráží ve způsobech, jakým se dané společenství chová, a často se projevuje jako soubor formálních pravidel vyžadovaných pro fungování v konkrétním kulturním klimatu, jako hodnotový systém, který je vytvářen tzv. shora. Stejným směrem jsou určována i kritéria výběru, tedy co se může a nemůže stát obsahem kulturního dědictví; podmiňuje je aktuální společenská poptávka, kterou ovšem tvaruje pestrá paleta kulturních, politických či obecně společenských institucí.⁹ Významnou vlastností kulturního dědictví je konečně jeho emotivnost, která souvisí především s pluralitou

- 5 GREGORY J. ASHWORTH, JOHN E. TUNBRIDGE, *Old Cities, New Pasts: Heritage Planning in Selected Cities of Central Europe*, *GeoJournal* 49/1999, č. 1, s. 107.
- 6 MARIUSZ CZEPZYŃSKI, *Cultural Landscapes of Post-socialist Cities: Representation of Powers and Needs*, London 2016, s. 26.
- 7 DAVID C. HARVEY, *The History of Heritage*, in: *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, (edd.) Brian J. Graham, Peter Howard, London 2008, s. 32.
- 8 GREGORY J. ASHWORTH, BRIAN J. GRAHAM, *Senses of Place: Senses of Time and Heritage*, in: *Senses of Place: Senses of Time*, (edd.) Tíž, Aldershot 2005, s. 7.
- 9 M. CZEPZYŃSKI, *Cultural Landscapes of Post-socialist Cities*, s. 57.

historických příběhů, kdy konkrétní kulturní dědictví může mít pro jednotlivé společenské skupiny velmi různý emocionální náboj. Tato emoční nasycenost zároveň umožňuje dědictví konotovat v negativním smyslu.

V prostoru kulturní krajiny se dědictví pojí s konceptem kulturní paměti, který chápeme široce jako vzájemné působení minulosti a přítomnosti v konkrétních sociokulturních kontextech,¹⁰ úžeji pak jako typ vzpomínání opírající se o pevné body považované za významné a zásadní, které podléhají kodifikaci a jsou udržovány různými formami institucionalizované komunikace.¹¹ Paměť je jako specifický typ sociálního systému především předmětem adaptace, tedy reaktualizace minulosti, kdy se „obraz minulosti neustále mění podle priorit a zájmů přítomné společnosti, popřípadě její politické elity“.¹² Předmětem popsaných aktualizací, ke kterým dochází ve veškerém mediálním, politickém či odborném provozu zaměřeném na uchování společné (národní) minulosti,¹³ se stává především paměť kulturní jako uměle vytvářená paměť kolektivní.¹⁴ Právě tento typ paměti můžeme identifikovat jako podstatnou součást „mocenských identifikačních strategií“, a je proto potřeba uvažovat o vytváření a posilování kulturní paměti jako o nástroji legitimizace aktuálně platného společensko-politického řádu.¹⁵ Ondřej Slačálek v tomto smyslu nabízí čtení paměti jako ideologie a připomíná, že pro paměť postmoderních pluralitních společností jsou typické především boje za její univerzální platnost.¹⁶

Z hlediska konsolidace kulturní paměti jako paměti kolektivní je klíčová role médií: právě média se v průběhu 20. století nejvýrazněji podílela na její profesionalizaci a institucionalizaci.¹⁷ Díky specifickému postavení ve společenské struktuře média ovlivňují proces konstrukce kulturní paměti několikerým způsobem – jsou fórem pro společenskou debatu, zprostředkovávají obraz každodennosti, ale také aktivně nastolují témata. Jsou tedy diskurzem samy o sobě, ale také se na diskurzích aktivně podílejí či je přímo vytvářejí. Média jsou

10 ASTRID ERL, *Introduction*, in: *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, (edd.) Astrid Erl, Ernst Nunning, Berlin-New York 2008, s. 2.

11 HANA HAVLŮJOVÁ, JAROSLAV NAJBERT A KOL., *Paměť a projektová výuka v dějepise*, Praha 2014, s. 15.

12 MILAN HLAVÁČKA, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, in: *Paměť míst, událostí a osobností. Historie jako identita a manipulace*, (ed.) TÝŽ, Praha 2011, s. 14.

13 H. HAVLŮJOVÁ, J. NAJBERT A KOL., *Paměť a projektová výuka v dějepise*, s. 15.

14 Podrobněji ke vztahu konceptů kulturní a kolektivní paměti viz A. ERL, *Introduction*.

15 M. HLAVÁČKA, *Paměť míst, událostí a osobností*, s. 18.

16 O. SLAČÁLEK, *Léčba nemoci a splácení dluhu*, s. 108.

17 JOANNE GARDE-HANSEN, *Media and Memory*, Edinburgh 2011, s. 53.

paměťovou síť, která zároveň funguje jako uzlový bod pro jiné paměťové sítě.¹⁸ Přitom je potřeba zohledňovat i výrazná specifika novinářské práce s pamětí; podmiňují ji konkrétní pracovní postupy a jedním z typických jevů je, že se forma vzpomínání stává nosnější než zpráva samotná.¹⁹

Jako plodné teoretické zázemí se pro předkládanou studii konečně nabízí koncept míst paměti Pierra Nory, chápaných doslovně i metaforicky jako místa koncentrace společenských významů a upozorňujících na manipulativní funkci historie, která je pro moderní široce politizované společnosti typická. Místa paměti jsou nástrojem umožňujícím „rozbít společenské metanarativy“,²⁰ protože se symbolický význam míst paměti „vymyká historii“;²¹ můžeme se pak ztotožnit s tezí, že místy paměti jsou především místa sporů o paměť.²² Svatava Raková zároveň upozorňuje, že právě místa paměti jsou výsostným fyzickým prostorem, ve kterém dochází k zvěčnění oficiálních a vládnoucích diskurzů.²³ Jeden z klíčových prostředků zvěčnění nového řádu pak představují honorifikační zeměpisná jména.

Honorifikační jména jako klíčový prvek kulturní krajiny

Nedílnou součástí kulturní krajiny tvoří zeměpisná jména, která se ve společnosti často stávají předmětem kontroverzí; stejně jako ostatní složky kulturní krajiny i místní jména odrážejí jak rozdílnost a mnohost sociálních identit a vztahů, tak protichůdných vzpomínek a zkušeností.²⁴ S měnícími se historickými okolnostmi navíc vstupují do nových vztahů se svým okolím. Zkoumání tzv. toponymické krajiny zaznamenalo výrazný obrat, který nahradil pojetí krajiny jako stavu pojetím krajiny jako dynamického procesu.²⁵ Toponyma jsou v rámci nového kritice-

18 CAROLYN KITCH, *Placing Journalism Inside Memory – and Memory Studies*, *Memory Studies* 1/2008, č. 3, s. 317.

19 BARBIE ZELIZER, *Journalism's Memory Work*, in: *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, (ed.) Astrid Erll, Ernst Nunning, Berlin-New York 2008, s. 381.

20 M. HLAVAČKA, *Paměť míst, událostí a osobností*, s. 12.

21 O. SLAČÁLEK, *Léčba nemoci a splácení dluhu*, s. 109.

22 PIERRE NORA, *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*, Spring 1989, *Representations*, č. 26, s. 8.

23 SVATAVA RAKOVÁ, *Místa paměti na přelomu tisíciletí: výzvy a proměny jednoho konceptu*, in: *Paměť míst, událostí a osobností. Historie jako identita a manipulace*, (ed.) Milan Hlavačka, Praha 2011, s. 25.

24 JAROSLAV DAVID, PŘEMYSL MÁCHA, *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*, Brno-Ostrava 2014, s. 140.

25 J. DAVID, P. MÁCHA, *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*, s. 140.

kého přístupu vnímána jako zásadní součást krajiny, jejich prostřednictvím se ve společnosti prosazují privilegované či hegemonické pohledy na svět.²⁶

Výše uvedené pak platí především v případě urbanonym, tedy městských názvů jako specifické podmnožiny zeměpisných jmen. Specifická jsou urbanonyma zejména proto, že se vyznačují vysokou mírou „umělosti“ a nestability.²⁷ Kromě zcela původních středověkých jmen, která najdeme v centrech měst a která odkazují na někdejší charakter nebo funkci konkrétních prostranství,²⁸ se ve městech setkáváme s tzv. standardizovanou urbanonymií, která je do městského prostoru vnášena „shora“ a která vytváří oficiální soustavu uličních názvů v souladu s hodnotami aktuálního politického režimu. Nestálost urbanonym se přímo váže na hojnost využívání tzv. honorifikačního motivu,²⁹ tedy názvů odkazujících k osobnostem, událostem a jevům považovaným jednotlivými vládnoucími režimy za významné. Honorifikace se v pojmenovávání veřejných prostranství uplatňuje od 19. století a provázela všechny změny politického uspořádání, které území Československa zaznamenalo v průběhu 20. století. Honorifikační jména tak podléhají revizi s každou proměnou státní ideologie.³⁰

Z hlediska kritické toponymie jsou honorifikační jména především prostředkem, jehož cestou se oficiálně přijatá a aktuálně platná verze historie propisuje do kulturní krajiny, nejčastěji krajiny městské. Jsou typickým mocenským nástrojem, protože potvrzují ve fyzickém prostoru legitimitu konkrétního režimu a zvyšují jeho autoritu.³¹ Velmi důležitou proměnnou se ovšem v tomto ohledu stávají také způsoby, jakými se ke standardizované urbanonymii vztahují její uživatelé. Jaroslav David a Přemysl Mácha popisují u obyvatel pocity nedůvěry a lhostejnosti, které často souvisejí s minimální či téměř žádnou znalostí motivace honorifikačních jmen a které ústí do situace, kdy „dané názvy nejsou pocítovány jako dobové či ideologicky příznakové“.³² Tato nízká ideologická nasycenost uličních názvů v očích jejich uživatelů je důležitým aspektem jednoho z hledisek, které jsme ve sporu o přejmenování ulic ve starém Zábřehu popsali a kterému se budeme podrobněji věnovat v analytické části.

26 J. DAVID, P. MÁCHA, *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*, s. 35.

27 JAROSLAV DAVID, *Paměť města – názvy míst: Ostrava*, Ostrava 2012, s. 37.

28 MILAN HARVALÍK, *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*, Praha 2004, s. 29.

29 V anglofonní vědě se užívá termín *commemorative names*.

30 MARTINA KOJETÍNOVÁ, *Toponyma jako místa paměti (na příkladu vybraných pražských urbanonym)*, *Acta Onomastica* 54/2013, s. 149.

31 MAOZ AZARYAHU, *Naming the Past: The Significance of Commemorative Street Names*, in: *Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming*, (edd.) Lawrence D. Berg, Jani Vuolteenaho, London-New York 2009, s. 53–56.

32 J. DAVID, P. MÁCHA, *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*, s. 59.

Proměny uličních názvosloví ve střední a východní Evropě v 90. letech 20. století

Specifickou historickou kapitolou, která završila příčinu rozsáhlému výzkumu v oblasti kritické toponymie, bylo období vzniku a následné legitimizace nových režimů v zemích bývalého východního bloku v 90. letech 20. století. Proces „rekonfigurace času a prostoru“ v městech bývalých socialistických republik bývá dokonce označován za jeden z klíčových prvků společenských transformací po rozpadu socialistického tábora.³³ Četné studie se proto zaměřily na vývoj změn v uličním názvosloví východoevropských měst. Emilia Palonen popisuje vztahy mezi jednotlivými úrovněmi politického aparátu i mezi jednotlivými politickými silami, které v procesu výběru osobností k honorifikaci v ulicích Budapešti soupeří o moc nad interpretací národní historie;³⁴ Laura Šakaja a Jelena Stanić analyzují způsoby, jakými je v Záhřebu v 90. letech urbanonymie využívána k demonstraci hranice mezi kategoriemi „my“ a „oni“ a k vyjádření nových geopolitických spojení.³⁵ Nejvýraznějším prvkem transformace měst bývalého východního bloku je ale střídání historických narativů, které se materializuje právě prostřednictvím nových soustav uličních jmen. Duncan Light ve své studii o proměnách urbanonymie Bukurešti v letech 1990–1997 upozorňuje na proces „rekonfigurace národní historie“ se zjevným cílem vymazat období socialismu z kolektivní paměti.³⁶ Podobnou tendenci zaznamenává analýza procesu přejmenování ulic v Berlíně po sjednocení Německa.³⁷ Výzkum vztahu paměti a toponymie po roce 1989 lze považovat za pokročilý v Polsku, nejnovější práce reagují na proměny toponymické krajiny v důsledku uzákonění požadavku dekomunizace veřejného prostoru.³⁸ Na schopnost toponym vtiskávat do krajiny

33 KATHERINE VERDERY, *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change*, New York 2000.

34 EMILIA PALONEN, *The City-Text in Post-communist Budapest: Street Names, Memorials, and the Politics of Commemoration*, *GeoJournal* 73/2008, s. 219–230.

35 LAURA ŠAKAJA, JELENA STANIĆ, *Other(ing), Self(portraying), Negotiating: The Spatial Codification of Values in Zagreb's City-text*, *Cultural Geographies* 18/2011, č. 4, s. 495–516.

36 DUNCAN LIGHT, *Street Names in Bucharest, 1990–1997: exploring the modern historical geographies of post-socialist change*, *Journal of Historical Geography* 30/2004, č. 1, s. 154–172.

37 MAOZ AZARYAHU, *German Reunification and the Politics of Street Names: The Case of East Berlin*, *Political Geography* 16/1997, č. 6, s. 479–493; TÝŽ, *Revisiting East Berlin and Haifa: a comparative perspective on renaming the past*, in: *The Political Life of Urban Streetscapes Naming, Politics, and Place*, (edd.) Reuben Rose-Redwood, Derek Alderman, Maoz Azaryahu, London – New York 2018, s. 56–73.

38 ANDRZEJ DUBICKI, *What Do We Accept, What We Neglect? The Quest for the Proper Version of Collective Memory. Some Considerations About the Names Present in Urban Space after the 2015*

ideologizovaná vidění světa se zaměřil výzkumný tým na Slovensku, kategorizující místní jména v historických centrech několika slovenských měst podle jejich odkazu k národním, regionálním či lokálním identitám.³⁹ Pozornost toponymii a jejímu vztahu k identitám a ideologiím v regionu střední a východní Evropy se dostala i v souhrnných studiích a komparativních projektech.⁴⁰

Jak seznává Jaroslav David,⁴¹ v českém ani slovenském prostředí se kriticky toponymický, resp. mezioborový přístup k místním jménům zatím výrazněji neuplatňuje. Stranou pozornosti zůstává i období nejnovějších proměn toponymie na území České republiky v důsledku politické transformace v 90. letech 20. století.⁴² Možnostmi zkoumání toponym jako míst paměti se zabývá Martina

Elections in Poland. The Case of Łódź and its Neighbourhood, *Revista de Științe Politice. Revue des Sciences Politiques* 58/2018, s. 141–154; MAŁGORZATA FABISZAK, ANNA WERONIKA BRZEZIŃSKA, *Konflikt pamięci czy konflikt władzy? Strategie językowe w dyskusji nad zmianą nazwy ulicy w Poznaniu*, tekst i dyskurs – text und diskurs 13/2020, s. 81–99; DANIELE DROZDZEWSKI, *Using History in the Streetscape to Affirm Geopolitics of Memory*, *Political Geography* 42/2014, s. 66–78.

39 SLAVOMÍR BUCHER A KOL., *The Perception of Identity Through Urban Toponyms in the Regional cities of Slovakia*, *Anthropological Notebooks* 19/2013, č. 3, s. 23–40.

40 Například MARIÁN SLOBODA, *State Ideology and Linguistic Landscape: A Comparative Analysis of (Post)Communist Belarus, Czech Republic and Slovakia*, in: *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, (edd.) Elana Shohamy, Durk Gorter, London – New York 2009, s. 173–188; ZORAN STIPERSKI A KOL., *Identity Through Urban Nomenclature: Eight Central European Cities*, *Geografisk Tidsskrift – Danish Journal of Geography* 111/2011, č. 2, s. 181–194; MAŁGORZATA FABISZAK, ISABELLA BUCHSTALLER, ANNA WERONIKA BRZEZIŃSKA, SERAPHIM ALVANIDES, FRAUKE GRIESE, CAROLIN SCHNEIDER, *Ideology in the Linguistic Landscape: Towards a Quantitative Approach*, *Discourse & Society* 32/2021, č. 4, s. 405–425.

41 JAROSLAV DAVID, *Toponymie městského prostoru v kontextu mezioborovosti české onomastiky – kritické poznámky a perspektiva dalšího výzkumu*, *Studie z aplikované lingvistiky* 1/2016, č. 7, s. 39–54.

42 S výjimkou prací reflektujících změny bezprostředně po jejich implementaci v raných 90. letech nebo zaznamenávajících jejich průběh, např. MIROSLAVA KNAPPOVÁ, *Jazyková kultura a urbanonymie*, in: *Brno – město uprostřed Evropy*, Referáty z mezinárodní konference konané ve dnech 2.–4. prosince 1993, (ed.) Milan Jelínek, Brno 1994, s. 188–190; PAVOL ODALOŠ, *Urbanonymá v procese spoločenských zmien 90. rokov v európskych postsocialistických krajinách*, in: *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti. Zborník materiálů z onomastického kolokvia konaného v Banskej Bystrici 3.–5. septembra 1996, Banská Bystrica–Bratislava 1996*, s. 80–87. Souhrnně změny v 90. letech se zaměřením na Prahu zaznamenává MARTINA PTÁČNÍKOVÁ, *Pražská honorifikační urbanonyma v období 1945–1989 a jejich podíl na formování identity socialistického velkoměsta*, Praha 2020 (disertační práce), s. 116–119. Přehled změn moderní urbanonymie ve vybraných českých městech přináší DAVID VACULÍK, *Urbanonymie vybraných měst Moravy a Slezska (její vznik, vývoj, systém a klasifikace)*, Brno 2014 (disertační práce).

Ptáčnicková,⁴³ různá pojetí ideologizace toponymických krajín prozkoumal Brett R. Chloupek na případu Košic.⁴⁴ Na problematiku toponym jako součásti kulturního dědictví se zaměřuje Jaroslav David ve studii o toponymii socialistických městských zástaveb.⁴⁵ Důležitým proudem zkoumání je zaměření na sociální rozměr toponymie, tj. prožívání místních jmen jeho uživateli a vztah toponymie standardizované a nestandardizované – tedy oficiálních uličních názvů a názvů neoficiálních, které se pro konkrétní místa vžily u obyvatel.⁴⁶ I přes nastíněné snahy českých onomastiků o vytvoření mostu k ostatním disciplínám a přes nesporně vysokou výpovědní hodnotu toponym o širokém spektru společenských procesů zůstávají místní názvy spíše stranou zájmu tuzemského sociálněvědního výzkumu.

Historie uličních jmen sídliště Bělský les

Abychom mohli prozkoumat způsoby, jakými se různé společenské skupiny či konkrétní aktéři vztahují ke standardizované toponymii pocházející z období reálného socialismu, vybrali jsme jako modelovou situaci případ nejstarší části sídliště Bělský les v Ostravě-Zábřehu nazývané „starý Zábřeh“. Projekt vznikl v roce 1947 jako vzorné sídliště spadající do komplexní přestavby Ostravy v důsledku válečné devastace⁴⁷ a po únoru 1948 zaznamenal několik organizačních změn. S nástupem nového politického režimu souvisely také názvy, které byly pro pojmenování nově vzniklých prostranství vybrány. Pojmenování čtvrti spadalo do širšího záměru pojmenovat u příležitosti sedmého výročí stalingradské bitvy „některá z úpravných veřejných prostranství jménem města Stalingradu“, který byl vyhlášen jménem ministra vnitra v březnu 1950.⁴⁸ Směřováno k pátému výročí „květnové revoluce“ bylo Krajským národním výborem v Ostravě

43 M. KOJETÍNOVÁ, *Toponyma jako místa paměti*, s. 145–150.

44 BRETT R. CHLOUPEK, *Public Memory and Political Street Names in Košice: Slovakia's Multi-ethnic Second City*, *Journal of Historical Geography* 64/2019, s. 25–35.

45 JAROSLAV DÁVID, *Uliční jména – mezi ideologií a kulturním dědictvím*, *Acta Onomastica* 54/2013, s. 53–60.

46 MARTINA PTÁČNÍKOVÁ, *A Journey Through a Collective Memory of a City. Non-standardized Urban Toponymy as a Means of Silent Resistance and Collective Humour During the Communist era in Czechoslovakia*, *Communication Studies* 2019, č. 6, s. 194–204; PŘEMYSL MÁCHA, *The Symbolic Power of Place Names: The Case of the River Olše/Olza/Lolza in Northeastern Czechia*, *A Journal of Onomastics* 68/2020, č. 3, s. 169–184.

47 MARTIN STRAKOŠ, *Nová Ostrava a její satelity. Kapitoly z dějin architektury 30.–50. let 20. století*, Ostrava 2010, s. 104.

48 Zemský archiv v Opavě (ZAO), fond KNV Ostrava, kart. 2513, spis 222.

rozhodnuto o přejmenování čtyř míst na území regionu, pro okres Ostrava bylo vybráno nové sídliště vznikající v oblasti Zábřehu, označované od května 1950 jako Stalingradská čtvrť.⁴⁹ V srpnu 1952 bylo pro nově vzniklé ulice v této části sídliště vybráno 26 jmen příslušníků 62. armády hájící Stalingrad a pro přiblížení jejich zásluh odkazoval návrh na knižní titul *62. armáda v bojích o Stalingrad* autorů A. D. Stupova a V. L. Kokunova.⁵⁰ V roce 1961, kdy došlo v důsledku revize stalinského kultu k přejmenování města Stalingradu na Volgograd, přešlo sídliště zpět k původnímu názvu Bělský les;⁵¹ názvy ulic ale zůstaly v původní podobě.

Záhy po revolučních událostech konce roku 1989 se začala na celém území Československa proměňovat toponymická krajina. Přejmenování veřejných prostranství provázelo politicko-společenskou změnu jako typický revoluční rituál a zároveň jako projev snahy sladit místní jména s aktuálně platnou verzí historie.⁵² Probíhalo pod dohledem místopisných komisí (víceměně spontánně sestavovaných a složených z historiků, lingvistů a dalších odborníků) a docházelo k němu nejintenzivněji v prvních transformačních letech. Realizovalo se v triádě pojmenování – přejmenování – návrat k původnímu názvu a jedním z hlavních úkolů bylo deschematizovat jména veřejných prostranství, tedy odstranit paušální klíč, podle kterého byly místní názvy v období reálného socialismu konstruovány; zároveň bylo ale často možné sledovat uplatňování schematizace nové.⁵³ Přejmenování v Ostravě se týkalo především hlavních tříd v centru města a v Ostravě-Porubě.⁵⁴

Uliční jména starého Zábřehu byla v první polovině 90. let dvakrát navržena k přejmenování. Z podnětu tehdejší názvoslovné komise spadající pod radu města Ostravy vznikly v letech 1990 a 1995 dvě iniciativy, které navrhovaly pro oblast novou soustavu jmen, konkrétně podle československých válečných pilotů narozených na Ostravsku a dále podle charakteru ulice v terénu.⁵⁵ V obou případech byly ale navržené změny zamítnuty místními orgány. Jako důvod zamítnutí uváděli zástupci místního úřadu především vysokou administrativní

49 ZAO, fond KNV Ostrava, kart. 2513, spis 222, zn. 171-4/5-1950-I/1.

50 ZAO, fond KNV Ostrava, kart. 2513, spis 222, III/1a – 222.1-16/8-52-Vá.

51 MARTIN STRAKOŠ, *Ostravská sídliště. Urbanismus, architektura, umění a památkový potenciál*, Ostrava 2018, s. 349.

52 M. AZARYAHU, *Naming the Past: The Significance of Commemorative Street Names*, s. 59.

53 P. ODALOŠ, *Urbanonymá v procese spoločenských zmien 90. rokov*, s. 81.

54 Proměny toponymie v Ostravě a motivace jednotlivých uličních jmen podrobně zaznamenává webová aplikace vyvinutá Etnologickým ústavem při Ostravské univerzitě – *Proměny názvů ulic a prostranství v Ostravě*, <https://experience.arcgis.com/experience/8071389465fd4532b25b01e3c4b1af91/> (náhled 3. 12. 2021).

55 *Ostravský uličník*, http://mapomol.cz/UliceHistorie/Hist_1990.html (náhled 3. 12. 2021).

a finanční zátěž, která se se změnou uličního názvosloví pojí. S perspektivou místních souvisel i druhý argument pro zamítnutí, a sice nízká či nulová motivace obyvatel uliční názvy měnit.

Jak upozorňuje Jaroslav David, důvody, proč se nerealizovaly změny v místních jménech socialistických zástaveb, je třeba hledat na několika úrovních. Předně se nejedná o veřejné prostranství, kde by bylo potřeba „odčinit hříchy“, tedy navrátit prostranstvím jejich původní názvy, které byly po únorovém převratu 1948 přejmenovány názvy novými, dobově ideologickými.⁵⁶ Toponymie těchto sídlišť souvisí přímo s jejich vznikem a tvoří se zástavbou tematický celek; přejmenování ulic je proto vnímáno jako umělý zásah a narušení památkové celistvosti daných oblastí. Další úroveň vlivu je periferní charakter těchto zástaveb: zatímco městská centra byla jako nejexponovanější a nejreprezentativnější části přejmenována jako první, periferní oblasti většinou tomuto typu pozornosti unikaly. Poslední důležitou okolností je hustota osídlení v těchto zástavbách, která činí technickou realizaci přejmenování ulic vysoce náročnou a představuje významnou zátěž pro všechny zúčastněné subjekty.⁵⁷ Právě tyto faktory se promítají i do sporu o uliční názvy starého Zábřehu. Cílem analýzy je proto odpovědět na otázku, jaká hlediska se v této problematice střetávají a v jakých vztazích se nacházejí nejen k sobě navzájem, ale také k aktérům, kteří jsou ve sporu zastoupeni. Zaměřujeme se na diskurzvní pozici médií jako klíčového agenta paměťové práce a postavení narativu negativní zkušenosti komunismu, především pak jeho roli v mediální konstrukci tématu jako součásti procesu konsolidace kulturní paměti.

Metoda a pramenná základna

Studie je koncipována jako součást širšího výzkumu o kulturní paměti po roce 1989, který se opírá o principy diskurzivně-historického přístupu ke kritické diskurzvní analýze. Diskurz je chápán široce jako soubor označovacích praktik, které jsou závislé na kontextu a fungují v síti vztahů s vnitřním i vnějším okolím.⁵⁸ Klíčovou vlastností diskurzů je jejich obousměrné působení, kdy jsou na jedné straně společenským konstruktem, na straně druhé ale společnost formují.⁵⁹ Jejich dialektické provázání se sociální realitou vychází právě z mnohaúrov-

56 J. DAVID, P. MÁCHA, *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*, s. 150.

57 J. DAVID, *Uliční jména – mezi ideologií a kulturním dědictvím*.

58 EVA LEHEČKOVÁ, MICHAL L. HOŘEJŠÍ, *Ruth Wodaková*, Studie z aplikované lingvistiky – Studies in Applied Linguistics 1/2015, č. 6, s. 147.

59 MARTIN REISIGL, RUTH WODAK, *Discourse-Historical Approach*, in: *Methods of Critical Discourse Analysis*, (edd.) Ruth Wodak, Martin Meyer, London 2009, s. 89.

ňové struktury, ve které o diskurzích uvažujeme: diskurzivně-historický přístup zohledňuje několik vrstev kontextových vztahů, mezi které patří bezprostřední jazykové okolí, vztahy uvnitř tématu, kontext konkrétní komunikační situace a celkový sociopolitický a historický kontext.

Jedním z hlavních cílů tohoto metodologického přístupu je odhalovat hegemonii konkrétních perspektiv, a to cestou identifikace a popisu ideologií v pozadí diskurzů, které se utvářejí kolem společensky problematických či polarizujících témat. Ideologie je chápána široce jako „jednostranný pohled na svět složený z propojených mentálních reprezentací, přesvědčení, názorů, postojů a hodnocení, které jsou sdíleny členy specifické sociální skupiny“⁶⁰ a funguje jako interpretační rámec ovlivňující způsob konstrukce společenských témat.⁶¹

Analýza probíhala ve dvou fázích. Během první, explorační, byl prostřednictvím kombinace klíčových slov v základním slovníkovém tvaru („přejmenování ulic“, „komunistické názvy ulic“⁶²) prohledán mediální archiv v rozmezí let 1990–2019. Místní názvosloví z období bývalého režimu získává pozornost v českých médiích od roku 1999, kdy se s blížícím desátým výročím listopadové revoluce objevují první rozsáhlejší revize procesu transformace. Sledované období jsme uzavřeli na konci roku 2019, v roce 30. výročí listopadové revoluce.⁶³ Z nalezeného materiálu byly vyřazeny publicistické texty, výsledný korpus tedy tvořily zpravodajské texty bez regionálního omezení napříč mediálními tituly zastoupenými v digitálním archivu Newton IT. Texty tvořící tento první stupeň korpusu tematizovaly přetrvávající socialistické názvosloví dvojím způsobem – v rámci článků, které představují přejmenovávání veřejných prostranství jako historický fenomén (305 článků), a článků, které se zaměřují přímo na proces přejmenovávání po roce 1989 (168 článků). Téma se objevovalo výrazně častěji ve zpravodajství několika titulů: *MF Dnes*, *Deník* a jeho regionální mutace, další regionální tituly a časopis *Týden*. První stupeň korpusu byl prozkoumán analýzou titulků a zběžnou analýzou se zaměřením na způsob tematizace procesu přejmenování; tato fáze byla především prostředkem senzitivace pro druhý stupeň analýzy. Pro sestavení druhého stupně korpusu bylo hledání v archivu doplně-

60 E. LEHEČKOVÁ, M. L. HOŘEJŠÍ, *Ruth Wodaková*, s. 146.

61 BERNHARD FORCHTNER, *Critique, Habermas and Narrative (genre): The Discourse-Historical Approach in Critical Discourse Studies*, *Critical Discourse Studies* 18/2021, č. 3, s. 314–331.

62 Ačkoli se ve studii držíme sousloví „socialistické názvosloví“, pro hledání v archivu jsme použili v běžné mluvě frekventovanější adjektivum „komunistické“.

63 Ohraničující léta byla volena s ohledem na tendenci mediální práce s historií, kdy se minulost stává tématem při relativně ustálených příležitostech (tzv. anniversary journalism) a odpovídá vnímání výročí jako momentů hodnocení stavu a vývoje společnosti. Srov. B. ZELIZER, *Journalism's Memory Work*, s. 381.

no klíčovými slovy „Ostrava“ „přejmenování“ a „Stalingrad“ a po zkombinování s vybranými články z prvního stupně byl ustaven korpus 15 mediálních textů tematizujících či reflektujících přetrvávající socialistická uliční jména v Ostravě.

Druhý stupeň korpusu, který jsme podrobili detailní textové analýze, uvozuje série textů z celostátního i regionálního tisku (dva články, dva rozhovory) reagující s odstupem čtyř let na druhou neúspěšnou iniciativu přejmenovat ulice ve starém Zábřehu (viz výše). Zbytek korpusu tvoří texty, které přetrvávání názvosloví tematizují při různých víceméně nahodilých příležitostech. Oblast starého Zábřehu je explicitně zmíněna v 9 článcích, zbylé texty se zabývají přejmenováním v Ostravě-Jihu či širěji v Ostravě. Mezi prameny figurují média několikerého druhu, která i přes své regionální zaměření představují v rámci českého mediálního prostředí střední proud: nejvýrazněji jsou zastoupeny regionální tituly (*Ostravský den*, *Moravskoslezský den*, *Týdeník region Ostrava*, regionální vydání *Deníku* a internetové verze), dále tituly celostátního tištěného a internetového zpravodajství (*MF Dnes* a internetová a regionální verze, suplementy, časopis *Týden*) a média veřejné služby (Český rozhlas a jeho internetová verze, internetové zpravodajství České televize).

Analýza: Hlediska sporu o přejmenování ulic

Ačkoli základní binární opozici sporu představuje kladný nebo záporný postoj k potřebě přejmenování ulic po změně režimu z roku 1989, vztah těchto postojů má různé variace. Proto jsme se při analýze korpusu dle metody diskurzivně-historického přístupu zaměřili na identifikaci aktérů, objektů a fenoménů a na strategie jejich prezentace⁶⁴ a na základě toho vytyčili tři hlavní linie uvažování o přejmenování ulic. Spor o vhodnost, nevhodnost nebo potřebu aktualizace socialistického názvosloví se realizuje v těchto základních hlediscích: přejmenování jako prostředek vyrovnání se s komunistickou minulostí (hledisko „dekomunizace“), přejmenování jako narušení každodennosti (hledisko administrativní a životní zátěže) a přejmenování jako narušení historické kontinuity (hledisko uličních názvů jako součásti kulturního dědictví). Jednotlivá hlediska se zároveň vážou na diskurzivní pozice konkrétních aktérů, které jsou ovšem proměnlivé, a taktéž aktéři nemusí být aktéry v pravém slova smyslu. Posuzujeme proto způsoby, jakými aktéři hlediska distribuují uvnitř zkoumaného diskurzu

64 MARTIN REISIGL, *The Discourse-Historical Approach*, in: *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, (edd.) John Flowerdew, John E. Richardson, London-New York 2017, s. 44–59.

a v jakém vztahu se k jednotlivým perspektivám nacházejí. Typ aktéra „místní úředníci“, jehož diskurzní pozici určuje role státních institucí jako jednoho z klíčových zdrojů pro média,⁶⁵ se tak stává hlavním nositelem hlediska dekomunizace a podporuje odstranění názvů. Na druhou stranu ale figuruje i jako obhájce veřejnosti a podporuje zamítavé stanovisko místních. Typ aktéra „místní obyvatelstvo“, reprezentující hledisko continuity a každodennosti, se stává především pasivním objektem: jeho perspektiva je argumentačně využívána ostatními aktéry na obou stranách sporu jako důvod pro zachování původních jmen i jako překážka procesu přejmenování. Důležitá je i role odborného kontextu pro posuzování případu: ten je distribuován odborníky, úředníky i přímo médii. Poskytuje tedy argumenty oběma stranám a potvrzuje kontroverzní podstatu zkoumaného problému. Aktérem diskurzu jsou ovšem i samotná média, která posuzujeme jako klíčového agenta paměťové práce. Pozorujeme dialektické provázání několika rovin diskurzivního působení médií, které jsme zmínili výše: média vytvářejí prostor pro debatu kolem sporu o přejmenovávání, zároveň ale téma sama nastolují a rámuje jako konflikt hodnot, či spor o paměť, který je součástí procesu konsolidace kulturní paměti. Způsob tematizace zde přitom odpovídá výše rozebíraným tendencím české politiky paměti a vykazuje sklon vycházet z narativu negativního dědictví komunismu a tím zároveň posilovat jeho pozici. Kromě toho se ale setkáváme i se snahou o podporu vnímání kontinuit, protože je téma často promítáno na pozadí širšího historického kontextu. Analýza se proto kromě samotného sporu zaměřuje i na způsob reprezentace tohoto sporu a souvztažení aktérů v prostředí jednotlivých zpravodajských článků i napříč celým tématem.

Přejmenování ulic jako prostředek vyrovnání se s minulostí (hledisko „dekomunizace“)

První hledisko vyhodnocuje změnu uličních názvů jako prostředek očištění veřejného prostoru a výrazně se opírá o dichotomický obraz minulosti a současnosti. Jako argumentační východisko zde figuruje obraz totalizující tendence bývalého režimu uchvátit veřejný prostor a zároveň neopodstatněnosti, se kterou komunistický režim využíval honorifikační motiv: zatímco „doba tříd Vítězného

65 NORMAN FAIRCLOUGH, *Media Discourse*, London 1995, s. 49.

února nebo ulic se jménem Lenina už je pryč“, „přesto někde stále zůstávají ulice s neznámými ruskými jmény, která s daným umístěním nijak nesouvisí“.⁶⁶

Odstranění socialistických místních názvů je pod touto perspektivou konstruováno jako přirozený průběh očistného procesu po pádu režimu, který ale nebyl dostatečně důsledný: ačkoli byl „tlak na očistu ulic od pachutě komunistického režimu po sametové revoluci velký (...) po celé republice“,⁶⁷ „stovky ulic u nás polistopadově přejmenovávání minulo, a tak nesou dodnes jména a názvy spojená s minulým režimem“.⁶⁸ Potřeba odstranit názvy je posílena důrazem na represivní a zločinný charakter režimu. Jména ulic totiž zůstávají v původní podobě i přesto, že se jedná o jména osobností spjatých s režimem, „který stál za vězněním i vraždami mnoha nevinných lidí“.⁶⁹ Ačkoli by tedy bylo záhodno uliční jména změnit, přejmenování se „ne všude (...) podařilo. I dnes se Ostravané mohou setkat s názvy ulic, které připomínají totalitní režim.“⁷⁰ Pozornost se obrací na totalitní charakter bývalého režimu, jehož připomínka ve veřejném prostoru přirozeně není žádoucí. Setkáme se i se srovnáním dvou totalit, které Československo zažilo: „Po konci druhé světové války se v Ostravě odstoupilo od názvů Hitlerovo náměstí, Goebbelsova nebo Mussoliniho ulice. A teď názvy zastupující bývalý režim zůstávají,“ uvádí v článku na webu *iDNES.cz* Břetislav Maněk, jediný místní občan, který dostává v námi zkoumaném korpusu hlas.⁷¹ Proces přejmenování je pod tímto úhlem prezentován jako nedokončené zúčtování s bývalým režimem coby temnou kapitolou minulosti srovnatelnou s obdobím protektorátu.

Hledisko dekomunizace je charakteristické vytvářením kontrastního obrazu minulosti a současnosti, se kterým se setkáváme v obou stupních korpusu. Minu-

66 PAVEL GROSSMANN, *Ruská jména ulic se zřejmě jen tak nezmění*, Mf Dnes, 5. 3. 1999, <https://newtonone.newtonmedia.eu/cs-CZ/archive/877/article/1999M054R03B/3406185/1999-03-05/0?tab=Text> (náhled 3. 12. 2021).

67 EVA KOLOVRÁTKOVÁ, *Z Pionýrské Jahodová, z Rudé armády Beethovenova. Před 30 lety začalo masivní přejmenování ulic*, ct24.cz, 20. 11. 2019, <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2972165-z-pionyrske-jahodova-z-rude-armady-beethovenova-pred-30-lety-zacalo-masivni> (náhled 3. 12. 2021).

68 JOSEF ŠLERKA, *Jména ulic ve vleku historie*, Domažlický, Jihlavský, Českolipský, Písecký, Prostějovský, Benešovský deník, 21. 3. 2007, <https://newtonone.newtonmedia.eu/cs-CZ/archive/877/article/2007ZD06802A/3406220/2007-03-21/0?tab=Text> (náhled 3. 12. 2021).

69 MARKÉTA RADOVÁ, *Gavlas, Matuška, Miska. Ulice nazvané po členech KSČ rozdělují Ostravany*, ostrava.idnes.cz, 11. 1. 2013, https://www.idnes.cz/ostlava/zpravy/ulice-v-ostrave-stale-nesou-jmena-komunisticky-funkcionaru.A130111_112019_ostlava-zpravy_ama (náhled 3. 12. 2021).

70 J. ŠLERKA, *Jména ulic ve vleku historie*.

71 M. RADOVÁ, *Gavlas, Matuška, Miska*.

lý režim zde ztrácí jakékoli konkrétnější kontury a je kladen důraz na jeho ideologický charakter, a to především ve srovnání s režimem současným, jak vyjadřuje i titlek článku z roku 2009 v *Moravskoslezském deníku*: „Názvy před rokem 1989 určovala politika.“⁷² Praxe současného režimu je popisována jako téměř apolitická, ačkoli probíhá podle stejného klíče: „Honorifikace pokračuje i v současnosti, byť jména hrdinů si snad vybíráme uvážlivěji – máme náměstí Jana Palacha či ulici 17. listopadu.“⁷³ Komunistický režim je vyjímán nad režimy jiné, je prezentován jako výsostně ideologický a prostor politizující, ba jako jediný s těmito ambicemi: „Před 200 lety jsme českým městům dávali jména podle mistrů hrnčírů či tkalců. Po Vítězném únoru tuhle roli převzali soudruzi a budovatelé.“⁷⁴

Důležitou vrstvou kontrastního vykreslování je také konfrontace kulturních referenčních okruhů obou režimů. Zjevné je zde opět srovnání ideologičnosti a neideologičnosti, jak dokazuje titlek článku na webu *ČT24.cz* z roku 2018: „Z Pionýrské Jahodová, z Rudé armády Beethovenova. Před 30 lety začalo masivní přejmenování ulic.“ Socialistické názvy se stávají jakousi kulturní kuriozitou („Výrazit na ulici Sboru národní bezpečnosti, projít se po nábřeží Bedřicha Engelse nebo projet rudou trasou metra C až k ulici Vítězného února“⁷⁵) vyvolávající emocionální reakci („Názvy některých ostravských ulic z doby před dvaceti lety dnes vzbuzují často údiv nebo úsměv“⁷⁶). Názvy ale mohou vyvolávat i odpor, jak dokazuje článek „S komunistickými názvy do Evropy“ publikovaný v titulu *Region – Týdeník Ostrava* v červnu 2003, který je založen na kontrastu současné politické trajektorie s neuspokojivým stavem vyrovnání se s minulostí a prezentuje socialistické názvosloví jako předmět mezinárodní hanby. Otevírá ho výčet oblastí, kde původní názvy přetrvávají: v ostravské Vřesině „starým strukturám zaplesá srdce nad Bolševickou“, Ostrava-Jih zase „nejvíce evokuje rudé vlajky“, protože se zde „lidé dodnes procházejí po ulici Jiskříček či Svazácké“. Právě v tomto obvodu se pak nachází i oblast starého Zábřehu, „která se celá

72 BOLESLAV NAVRÁTIL, *Názvy ulic před rokem 1989 určovala politika*, Frýdecko-místecký a Třinecký deník, 3. 10. 2009, <https://newtonone.newtonmedia.eu/cs-CZ/archive/877/article/2006U267F08E/5236657/2006-11-16/0?tab=Text> (náhled 3. 12. 2021).

73 KLÁRA KUBÍČKOVÁ, *Stalinov, Uhlokopy, Pokrokov*, Magazín Víkend DNES, 28. 2. 2015, <https://newtonone.newtonmedia.eu/cs-CZ/archive/877/article/G3ZA15091802/5299629/2015-02-28/0?tab=Text>, (náhled 3. 12. 2021).

74 K. KUBÍČKOVÁ, *Stalinov, Uhlokopy, Pokrokov*.

75 E. KOLOVRÁTKOVÁ, *Z Pionýrské Jahodová, z Rudé armády Beethovenova*.

76 B. NAVRÁTIL, *Názvy ulic před rokem 1989 určovala politika*.

skládá z ruských jmen“.⁷⁷ Ta jsou v tomto případě důkazem nedůsledné demonstrace nových kulturních a geopolitických vazeb.

Dojem nepatřičnosti socialistických místních názvů do současnosti je vytvářen mediálním zpracováním tématu, požadavek na jejich odstranění ale zaznívá také od místních úředníků a odborníků, jejichž citace tuto tematizaci dotvářejí. Oblast Ostravy-Zábřehu, kde „je asi nejhorší situace“, připomíná například zastupující ředitel archivu města Ostravy Antonín Baruch v článku vydaném v únoru 2018 v regionálním *Moravskoslezském deníku* a na webu *Deník.cz*. Právě v této oblasti je totiž „více než deset ulic pojmenováno po ruských vojácích, kteří bojovali za druhé světové války u Stalingradu a s Ostravou nemají nic společného“.⁷⁸ Jan Becher, někdejší městský zastupitel a člen muzejní, letopisecké, názvoslovné a heraldické komise citovaný v článku na serveru *ostrava.idnes.cz* z ledna 2013, zase „například nechápe, proč by se celá řada ulic v Ostravě měla i nadále jmenovat po sovětských vojácích či vojevůdcích, kteří bojovali u Stalingradu“. Nabízí přitom výměnu za jména ideologicky odpovídající současnosti, která stojí na připomínce represivního charakteru bývalého režimu: „Určitě by se našla celá řada jiných osobností, které by si název ulice zasloužily. Třeba generál Vilém Stanovský, rodák z Ostravy, který byl umučen komunisty.“⁷⁹ Tím se dotýká dalšího argumentu pro přejmenování: původní jména z období bývalého režimu zabírají místo jménům, která je potřeba ve veřejném prostoru reflektovat optikou režimu nového. Součástí tohoto argumentu je i potřeba rehabilitovat osobnosti, které bývalý režim poškodil.

Přejmenování ulic jako narušení každodennosti (hledisko administrativní a životní zátěže)

Ve zkoumaném korpusu je odmítavé stanovisko místní veřejnosti verbalizováno úředníky, pod které agenda místního názvosloví spadá. Vztah místních úředníků a obyvatel je klíčovou vrstvou tohoto hlediska a projevuje se na škále pochopení–konstatování–nesouhlas, kterým se tato perspektiva propojuje s hlediskem dekomunizace. Zamítavé stanovisko místních je nejčastěji interpretováno jako

77 jas, rac, *Ostrava půjde do Evropy s komunistickými názvy ulic!*, Region – Týdeník Ostrava, 24. 6. 2003, <https://newtonone.newtonmedia.eu/cs-CZ/archive/877/article/2003RG25T03A/3406220/2003-06-24/0?tab=Text> (náhled 3. 12. 2021).

78 ALEŠ UHER, *Ostravsku vévodí Zabradní ulice. Je jich devět. Víte, kde je najdete?*, *Moravskoslezský deník*, *denik.cz*, *moravskoslezsky.denik.cz*, 2. 2. 2018, <https://www.denik.cz/regiony/ostravsku-vevodi-zahradni-ulice-je-jich-devet-vite-kde-je-najdete-20180202.html> (náhled 3. 12. 2021).

79 M. RADOVÁ, *Gavlas, Matuška, Miska*.

lhostejnost či nedostatečná politická vyhraněnost. Místní jsou nedostatečně motivováni názvy z období reálného socialismu odstranit a demonstrovat tak existenci nové společensko-politické reality: „Ulice Pionýrů zůstane v Porubě i po vstupu do EU. Její obyvatele to evidentně vůbec netrápí.“ Původní názvy mají „dokonce pevně zažitě“.⁸⁰ Důležitým aspektem je tedy zvyk, jak dokládá i titulěk článku z června 1999 v *Moravskoslezském dni*, který zároveň poukazuje na nevhodnost přetrvávajících honorifikačních jmen vzhledem k jejich příslušnosti k hodnotovému systému bývalého režimu, který už je překonán: „...na jména komsomolců a vojáků v adresách si obyvatelé zvykli.“⁸¹ Třebáže má apatie místních obyvatel více zdrojů, jedním z nejdůležitějších je velmi nízké vnímání politické nasycenosti uličních názvů ze strany veřejnosti. Právě neznalost původu místního názvosloví by přitom měla být důvodem uliční jména změnit; obyvatelé inkriminovaných oblastí totiž „většinou vůbec netuší, po kom se jmenuje ulice, ve které žijí“.⁸² Ačkoli „mnohdy netuší, po kom nesou [ulice] jméno...“, je jim to „zřejmě jedno a změnu názvů nepovažují za svůj aktuální problém...“ – uvádí již zmíněný Karel Sibinský.⁸³ Ve starém Zábřehu přitom najdeme „ulice Gončarova, Chrjukinova, Gerasimova, Baranovova, Rodimcevova, Bogorodského, Čujkovova a mnoho dalších, které lidé často komolí, natož aby věděli, po kom jsou pojmenovány“.⁸⁴ Iniciativa za přejmenování se u místních obyvatel ovšem setkala s téměř nulovým zájmem, když místní radní „oslovili před časem obyvatele obvodu a žádali je, aby se ozvali ti, kteří chtějí změnit název ulice, ve které bydlí“. Reakce „nebyla skoro žádná. Přihlásili se tak dva, tři nespokojení občané,“ přibližuje postoj místních někdejší místostarosta obvodu Ostrava-Jih Karel Sibinský.⁸⁵

Lhostejný vztah místních k procesu přejmenování se ovšem objevuje jako významný faktor i při popisu celkového kontextu přejmenovávání veřejných prostranství po roce 1989. Setkáváme se s odkazy na promeškanou příležitost, která se naskytlá bezprostředně po politickém převratu a která umožňovala jména změnit s nebývalou rychlostí: Ačkoli bylo „přejmenování nejlépe proveditelné

80 jas, rac, *Ostrava půjde do Evropy s komunistickými názvy ulic!*

81 MIRKA CHLEBOUNOVÁ, *Na jména komsomolců a vojáků v adresách si obyvatelé zvykli*, Moravskoslezský den, 21. 6. 1999, <https://newtonone.newtonmedia.eu/cs-CZ/archive/877/article/1999U143A04M/3406185/1999-06-21/0?tab=Text> (náhled 20. 6. 2021).

82 P. GROSSMANN, *Ruská jména ulic se zřejmě jen tak nezmění*.

83 M. CHLEBOUNOVÁ, *Na jména komsomolců a vojáků v adresách si obyvatelé zvykli*.

84 PETRA SASÍNOVÁ, *Ostrava-Zábřeh má jednu raritu. Radu ulic pojmenovaných po sovětských vojácích*, rozhlas.cz, 31. 8. 2017, http://www.rozhlas.cz/ostrava/publicistika/_zprava/ostravazabreh-ma-jednu-raritu-radu-ulic-pojmenovanych-po-sovetskyh-vojacich--1751685 (náhled 3. 12. 2021).

85 M. CHLEBOUNOVÁ, *Na jména komsomolců a vojáků v adresách si obyvatelé zvykli*.

hned po revoluci“⁸⁶ zamítavé stanovisko místních obyvatel bylo patrné už tehdy, kdy „již v průběhu 90. let 20. století nebyla vůle obyvatel na pojmenování něco měnit“.⁸⁷ To nás přivádí k druhé klíčové motivaci odmítnutí procesu přejmenování, kterou je jeho technická realizace. Provází ji totiž významná administrativní zátěž: „Několikaměsíční kolotoč“ sestává z nutnosti „znovu vyřizovat kompletně všechny doklady“, a právě proto „z toho mají lidi spíš hrůzu“.⁸⁸ To je typické právě pro starý Zábřeh: „Zrovna tato lokalita je hustě zabydlená, žijí tam starousedlíci, kteří si na název zvykli a dnes už ji neřeší. Každá změna totiž se sebou nese řadu administrativních záležitostí.“⁸⁹ Zamítavý postoj se zde propojuje se „starousedlictvím“ a odkazuje opět na zvyk, který se postupem času proměňuje ve lhostejnost. Lhostejnost lze ovšem číst i z perspektivy dekomunizace jako nedostatečnou politickou vyhraněnost a jako překážku žádoucího pokroku, kterým by odstranění názvů bylo. Vztah úředníků a místních je ale zároveň vztahem podřízení: „Úředníci se bojí, že by je lidé kvůli povinnosti vyřídít si nové doklady ukamenovali...“, a proto se „shodují, že komunistické názvy ulic změnili pouze tehdy, pokud by o to občané sami požádali“.⁹⁰ Rozcházející se perspektivy a motivace byly nakonec i důvodem, proč se úředníci přejmenování nakonec vždy vyvarovali ve prospěch obyvatel: „O názvech ulic jsme jednali už několikrát. Vždy jsme však došli k závěru, že nebudeme komplikovat lidem život.“⁹¹

Přejmenování ulic jako narušení historické kontinuity (hledisko uličních názvů jako součásti kulturního dědictví)

Poslední hledisko zahrnuje argumenty, které problematiku zasazují do širokého historického kontextu a poskytují odborný rámec pro posuzování kde, jak, proč a zda vůbec měnit socialistické názvy ulic. V tomto ohledu jsou odpovědí na první hledisko, ve kterém se ovšem odborný kontext (zejména, co se honorifikační praxe týče) využívá pouze k podpoře odstranění uličních jmen z období bývalého režimu. Argumenty problematizující požadavek paušálního přejmenování po roce 1989 se týkají především tří aspektů městské toponymie: rozdíly mezi jednotlivými honorifikačními jmény, povaha honorifikační praxe jako běžně vy-

86 E. KOLOVRÁTKOVÁ, *Z Pionýrské Jahodová, z Rudé armády Beethovenova*.

87 M. RADOVÁ, *Gavlas, Matuška, Miska*.

88 jas, rac, *Ostrava půjde do Evropy s komunistickými názvy ulic!*

89 A. UHER, *Ostravsku věvodí Zabradní ulice*.

90 jas, rac, *Ostrava půjde do Evropy s komunistickými názvy ulic!*

91 M. CHLEBOUNOVÁ, *Na jména komsomolců a vojáků v adresách si obyvatelé zvykli*.

užívaného politického nástroje a specifika místního a dobového kontextu, tedy okolnosti vzniku konkrétních pojmenování.

Argumenty ohledně prvního aspektu kladou důraz na potřebu rozlišovat mezi honorifikačními jmény a obsahují výzvu k jednotlivému posuzování problematizovaných případů. V Ostravě-Jihu jsou sice „asi tři desítky ulic dodnes pojmenovány po členech KSČ“, jak ale vysvětluje Martin Juřica, kronikář statutárního města Ostravy, v článku na serveru *ct24.cz* z listopadu 2019, jedná se o „účastníky protinacistického odboje a většina z nich byla v době druhé světové války umučena“.⁹² Potvrzuje tím úzus mezi odborníky přihlížet v debatách o honorifikaci či dehonorifikaci ke konkrétním životním osudům jednotlivých osobností. Stejně je tomu v případě Bohumíra Šmerala, jehož ponechání v názvu ulice vysvětluje mluvčí Moravské Ostravy a Přívozu Jana Pondělíčková, podle níž „je třeba vidět Šmeralovu osobnost v širším dějinném kontextu“.⁹³ S vysvětlováním jednotlivých honorifikačních jmen souvisí i osvětlení celkové logiky požadavku přejmenování: „Důvody ke změnám názvů ulic byly po roce 1989 dvojí. Buď se explicitně jmenovaly po komunistických představitelích a událostech, nebo proto, že lidé cítili potřebu rehabilitovat významné osoby, které režim poškodil,“ jak vysvětlil Jan Becher, bývalý člen komise muzejní, letopisecké, názvoslovné a heraldické v článku v internetové verzi *Moravskoslezského deníku* z prosince 2014.⁹⁴

Druhý aspekt je typický svým důrazem na bytostně politický charakter standardizované toponymie: propisování politických symbolů do kulturní krajiny města je třeba vnímat jako běžnou praxi všech vládnoucích režimů. Do tohoto širokého kontextu případ zasazují samotná média („Když vzniklo v roce 1918 Československo, ulice se přejmenovávaly stejně, jako když Ostravu obsadila v roce 1939 německá armáda.“⁹⁵), zároveň ale upozorňují na běžnost procesu přejmenování, který vždy provází střídání režimů („S každou změnou režimu přichází i změna názvu ulic a náměstí.“⁹⁶). Jedná se přitom o praxi ideologickou: „Se změnou režimu vždy přicházela i změna ideologie, do které se nehodily některé názvy ulic.“⁹⁷ Ačkoli tento odborný argument slouží oběma stranám sporu, na straně pro zachování socialistických uličních jmen mizí ostré dělení mezi

92 E. KOLOVRÁTKOVÁ, *Z Pionýrské Jabodová, z Rudé armády Beethovenova*.

93 M. RADOVÁ, *Gavlas, Matuska, Miska*.

94 JAKUB MALCHÁREK, *Řadu ulic v Ostravě čekala po listopadu 1989 změna názvu*, *denik.cz*, 21. 12. 2014, https://moravskoslezsky.denik.cz/zpravy_region/radu-ulic-v-ostrove-cekala-po-listopadu-1989-zmena-nazvu-20141220.html (náhled 3. 12. 2021).

95 B. NAVRÁTIL, *Názvy ulic před rokem 1989 určovala politika*.

96 J. MALCHÁREK, *Řadu ulic v Ostravě čekala po listopadu 1989 změna názvu*.

97 J. MALCHÁREK, *Řadu ulic v Ostravě čekala po listopadu 1989 změna názvu*.

praxemi jednotlivých režimů a problematizuje se tím hodnocení názvů bývalého režimu jako jediných ideologických. Honorifikační praxi v širokém kontextu vysvětluje onomastik Jaroslav David, citovaný v článku na serveru *cestovani.idnes.cz* a v tištěné příloze *Vikend DNES* z února 2015: Ačkoli „totalitní režimy dokázaly honorifikaci dovést k dokonalosti“ a „každé město mělo svoji Leninovu třídu“, tato praxe byla zahájena již „na přelomu devatenáctého a dvacátého století jmény jako Nerudova, Jungmannova nebo Svatopluka Čecha, Husova či Komenského. A ve století dvacátém pokračovala jména typu Masarykova ulice nebo Československých legií.“⁹⁸

Důležitým argumentem pro zachování socialistických uličních jmen je končně důraz na objasňování jejich původu, tedy – kdy a proč k výběru těchto jmen došlo. Osvětlení nejčastěji poskytují média: „Výškovice, kde je sídliště kdysi nazvané Stalingrad, mají desítky ulic, která nesou jména velitelů a vojáků, kteří se vyznamenali v bojích o město Stalingrad.“⁹⁹ Reportáž regionální redakce Českého rozhlasu o „raritě v podobě soustavy ulic pojmenovaných po sovětských vojácích“ představuje nejpodrobnější popis pozadí vzniku těchto uličních názvů, a zároveň upozorňuje na existenci jiné vrstvy paměti: Ulice „pojmenované po vojácích sovětské armády“ zde zůstaly „z dob poválečného socialistického budování“. Protože se sídliště Zábřeh „jmenovalo za komunismu Stalingrad“, nesou tamní ulice „speciálně jména vojáků z bitvy o město na Volze, která znamenala zlom v 2. světové válce“.¹⁰⁰

S vysvětlováním historického pozadí souvisí i kontext konkrétních míst, a právě z tohoto pohledu zaznívá argument o toponymech jako součásti nehmotného kulturního dědictví. Místní jména je potřeba chápat jako nedílnou součást městských zástaveb a celků, jak uvádí zmíněný Jaroslav David v článku pro server *ostrava.idnes.cz* z ledna 2013: „Aktuální otázkou je ochrana uličních názvů v lokalitách, které jsou relativně mladé, (...) kde právě dobová architektura tzv. sorely spolu s uličními názvy typu Budovatelská, Dělnická, Pionýrů nebo třeba Čujkovova a Gurtjevova dotváří celek prostoru města tak, jak vznikl v 50. letech 20. století.“¹⁰¹ Historická souvislost uličních jmen se samotnou zástavbou zároveň znamená, že jiný, nový název by byl neopodstatněný, jak zmiňuje někdejší mluvčí obvodu Ostrava-Jih Michael Kutty na příkladu ulic Patrice Lumumby a Aloise Gavlas v sídlišti Dubina: „Obě ulice se tak jmenovaly vždycky, jiný

98 K. KUBÍČKOVÁ, *Stalinov, Uhlokopy, Pokrokov*.

99 B. NAVRÁTIL, *Názvy ulic před rokem 1989 určovala politika*.

100 P. SASÍNOVÁ, *Ostrava-Zábřeh má jednu raritu*.

101 M. RADOVÁ, *Gavlas, Matuška, Miska*.

název není historicky dán.¹⁰² Důrazu na citlivost vůči dobovému a místnímu kontextu jako třetímu aspektu městské toponymie odpovídá i snaha poskytovat bližší informace o jednotlivých uličních názvech, kterou dokládá například seriál věnovaný původu uličních jmen ve zpravodaji úřadu městského obvodu Ostrava-Jih.¹⁰³ Tato aktivita ze strany místního úřadu je zároveň dalším důkazem prolínání pozic a postojů v debatě o přejmenování ulic.

Pozice narativu negativní zkušenosti komunismu v diskurzu o přejmenování ulic: Dvě diskurzivní tendence

Debata o přejmenování toponymie z období reálného socialismu, jejíž dynamiku jsme se pokusili zachytit promítnutím do tří perspektiv a kterou jsme ilustrovali na příkladu Ostravy a místního sídliště starý Zábřeh, probíhá podle stejného vzoru i v prvním stupni korpusu zkoumaných mediálních článků, tedy celorepublikově. Dědictví v podobě socialistických místních názvů je napříč městy České republiky předmětem kontroverzí, protože samotná socialistická minulost je společensky kontroverzním tématem a vyznačuje se velmi polarizovanými postoji. Z hlediska kulturního dědictví je postavení socialistické toponymie problematické především kvůli tomu, že představuje dědictví „diskreditovaného režimu“: do popředí se proto dostává otázka neopodstatnění změny, ale rozsahu „očisty“.¹⁰⁴

Analýzou druhého stupně korpusu, který jsme podrobili detailnímu textovému rozboru, jsme tento sklon potvrdili a shledali jsme, že média inklinují ke konstruování dědictví bývalého režimu jako dědictví negativního. Konkrétně jsme vysledovali dvě diskurzivní tendence, které jsou stavebními kameny této konstrukce. První spočívá v reprezentaci období reálného socialismu jako historického období, které nesouvisí s dějinným vývojem národa; druhou tendencí je posilování esteticko-kulturní averze vůči „jazyku komunismu“ jako projevu režimu, který zůstával vnější veškerému skutečnému životu společnosti. Obě tendence se vzájemně doplňují a poskytují účinné pozadí argumentům pro plošné odmítnutí dědictví komunismu v podobě uličních názvů na bázi nepřislusnosti období reálného socialismu do příběhu národních dějin a na bázi estetického

102 M. RADOVÁ, *Gavlas, Matuska, Miska*.

103 Celoroční seriál *Víte, kde bydlíte?* dostal v roce 2012 prostor ve třech číslech zpravodaje *Jižní listy*. Někdejší starosta Karel Sibínský v úvodníku k poslednímu číslu píše o mimořádném ohlasu ze strany čtenářů. Archiv zpravodaje je dostupný z <https://ovajih.ostrava.cz/cs/o-jihu/jizni-listy> (náhled 3. 12. 2021).

104 G. J. ASHWORTH, J. E. TUNBRIDGE, *Old Cities, New Pasts*, s. 107.

odporu. V důsledku pak posilují dominantní pozici narativu negativní zkušenosti komunismu.

První tendence má oporu v polarizovaném, binárním obrazu československých dějin 20. století, který tvoří jednu ze zásadních složek nově utvářené kulturní paměti. V rámci tohoto obrazu představuje období reálného socialismu odbočení z normálního kurzu, které narušuje jinak lineární příběh dějinného vývoje a demokratickou přirozenost českého národa.¹⁰⁵ Jak upozorňuje Michal Kopeček, obraz historické diskontinuity má v prostředí střední Evropy základ v dichotomickém jazyku svobody versus represe a demokracie versus totality: Komunismus a jevy s ním spjaté jsou interpretovány jako import „z Východu“,¹⁰⁶ čímž dochází k marginalizaci jak významu vývoje režimu uvnitř struktur československé společnosti, tak jeho faktické návaznosti na předcházející historický vývoj. Zásadním důsledkem této tendence je připisování veškerých „patologických“ historických jevů komunistickému režimu,¹⁰⁷ včetně důrazu na charakter režimu jako režimu veskrze ideologického; tento důraz ústí do neschopnosti hodnotit jako ideologické i režimy demokratické.

S plošným odsouzením a odmítnutím období reálného socialismu přirozeně souvisí debaty o totalitárním charakteru československého komunistického režimu: i zde se účinně uplatňuje binární obraz dějin rozdělující 20. století na světlá a temná období s jasnými dělicími čarami.¹⁰⁸ Využití termínu „totalita“ pro označení období vlády KSČ zároveň umožňuje posuzovat dobu stejnými měřítky jako éru nacistické okupace, což je tendence, jejíž původ je třeba hledat i v širším evropském akademickém i politickém kontextu.¹⁰⁹ Díky srovnání

105 MURIEL BLAIVE, *National Narratives of Czech Identity From the 19th Century to the Present*, in: *Geschichtsbuch Mitteleuropa. Vom Fin de Siècle bis zur Gegenwart*, (edd.) Anton Pelinka, Karin Bischof, Walter Fend, Karin Stögner, Thomas Köhler, Vienna 2016, s. 161–189; F. MAYER, *Češi a jejich komunismus*, s. 255.

106 MICHAL KOPEČEK, *In Search of „National Memory“*, in: Týž, *Past in the Making*, (b. l.; CEUP) 2008, s. 79.

107 V tomto smyslu jsou jevy jako kolektivismus, potlačování individuálních práv, silná role státu či důraz na dělnické profese a industrializaci prezentovány jako součást sovětské indoktrinace, jakkoli se jedná o společenské jevy charakterizující vývoj československé společnosti již od druhé poloviny 30. let. JÁN DOBEŠ, *Nečekané paralely aneb Proudý skrytý pod povrchem mocenských změn*, *Soudobé dějiny* 16/2009, č. 4, s. 655.

108 MILOŠ HAVELKA, *Srovnání nesrovnatelného aneb Existovala v nejnovějších českých dějinách epocha totalitarismu?*, *Soudobé dějiny* 16/2009, č. 4, s. 612–613.

109 Viz např. VALENTIN BEHR, MURIEL BLAIVE, ANENOMA CONSTANTIN, LAURE NEUMAYER, MÁTĚ ZOMBORY, *An Anti-Communist Consensus: The Black Book of Communism in Pan-European Perspective*, *Revue d'études comparatives Est-Ouest* 2020, č. 2–3, s. 55–88; Z. DUJISIN, *A History of Post-communist Remembrance*.

dvou „totalit“ je možné směřovat pozornost pouze na represivní působení komunistického režimu, především ale marginalizovat roli antifašismu jako klíčového prostředku legitimizace nadvlády komunistické doktríny v poválečném uspořádání Evropy. Z pohledu naší studie je tato skutečnost zásadní, protože umožňuje ignorovat motivaci pro označení ulic jmény sovětských vojáků bojujících u Stalingradu: ačkoli jsou uliční názvy ve starém Zábřehu stejnou měrou antifašistické jako socialistické, první rámec je v interpretaci narativu negativní zkušenosti komunismu zcela vypuštěn.¹¹⁰ Právě potlačení paměti druhé světové války se pak projevuje odmítnutím názvů ulic komemorujících sovětské vojáky; jsou negativní připomínkou komunistické minulosti *en bloc*, spjaté s ruskou sférou vlivu a vnímané čistě jako součást sovětské propagandy a „symptom sověti-zace Československa“.¹¹¹

Popisovaná tendence zároveň v případě naší analýzy vychází z povahy žurnalistické práce s pamětí, která se právě o simplifikované historické narativy typicky opírá. Hlavním znakem takové simplifikace je totiž vysvětlování významu událostí mimo celkový kontext, zlehčování nuancí a rezignace na vysvětlení „šedých zón jevů“.¹¹² Jakkoli mimoděk, právě v provozu médií středního proudu se díky této inklinaci nejspíše udržuje obraz negativního dědictví komunismu, odkud se také upevňuje jeho postavení v kulturní paměti. Uplatňování polarizovaného, simplifikovaného historického narativu ústí do plošného odsouzení období reálného socialismu a do důrazu na nutnost „dekomunizace“ jako přirozeného prostředku očisty od předchozího režimu, který je třeba odmítnout cestou zavržení jeho kulturního dědictví.¹¹³

Důraz na importovaný charakter místních názvů tvoří důležitou složku esteticko-kulturní averze, kterou identifikujeme jako druhou diskurzivní tendenci podílející se na hegemonii narativu negativní zkušenosti komunismu. Zdrojem této averze je dirigismus, s jakým režim působil vůči společnosti, a všudypřítomná ideová indoktrinace jako průvodní rys působení komunistické strany.¹¹⁴ Internalizace nových hodnot nově budované společnosti měla probíhat především prostřednictvím jazyka: Oldřich Tůma upozorňuje na „jazyk komunistické

110 Provázanost komunismu a antifašismu projevující se jako komplikace při rozhodovacích procesech o přejmenování veřejných prostranství popisují i jiné kriticky toponymické studie. Viz např. L. ŠAKAJA, J. STANIČ, *Other(ing), self(portraying), negotiating: the spatial codification of values in Zagreb's city-text*, s. 50.

111 M. STRAKOŠ, *Ostravská sídlště*, s. 349.

112 B. ZELIZER, *Journalism's Memory Work*, s. 381.

113 G. J. ASHWORTH, J. E. TUNBRIDGE, *Old Cities, New Pasts*.

114 OLDŘICH TŮMA, *Proměny komunistického režimu*, in: *Slovník komunistické totality*, (edd.) František Čermák, Václav Cvrček, Věra Schmiedtová, Praha 2009, s. 10.

totality“ jako na ústřední médium, kterým byla ustavována ideologie komunismu po celou dobu vlády KSČ, a posiluje tak obraz ovládané společnosti a represivního státu: „jazyk režimu se nikdy nestal jazykem společnosti (...); termíny, slovní spojení a povinné obraty režimního způsobu vyjadřování zůstaly společnosti a jazyku běžného života vnější“.¹¹⁵ „Totální“ charakter jazyka komunismu jako mocenského prostředku zdůrazňuje i Petr Fidelius, který ve svém podrobném rozboru komunistické řeči popisuje proces ideologické kolonizace veřejného prostoru, v jehož rámci docházelo především k redukci plurality obrazů světa. Mocenským nástrojem byla komunistická řeč právě proto, jak účinně bránila „artikulaci a reflexi světa empiricky prožívaného“, a neměla tedy „s každodenním životem nic společného“.¹¹⁶ Důraz na odpojení jazyka režimu od života společnosti se pak stává prostředkem, jak lze tento jazyk (a všechny významotvorné výrazy režimu náležející k „ideologické fikci, světa socialismu“¹¹⁷) posuzovat odděleně od reality a odmítnout jej jako vrstvu bez jakékoli vnitřní souvislosti se světem, který má označovat. Jazyk režimu se jako jazyk vrcholně ideologizovaný proto může stát identifikátorem reálného socialismu jakožto doby „neautentické“ minulosti, jejíž dědictví proto není třeba zachovávat.

Závěrem

V této studii jsme se zaměřili na rozkrytí struktury debaty o přejmenování ulic po roce 1989 jako součásti procesu vyrovnávání se s komunistickou minulostí a na způsoby, jakými se při tematizaci této problematiky v českých médiích uplatňuje narativ negativní zkušenosti komunismu. Cestou identifikace hledisek a aktérů ve sporu o přetrvávající socialistickou toponymii v Ostravě a popisu jejich propojených vztahů jsme podkryli dynamiku mezi různými prožíváními dědictví komunismu a pokusili jsme se nastínit, jakými cestami dochází k marginalizaci společenských pamětí, které se vzpírají paměti oficiální.¹¹⁸ Jako klíčového aktéra tohoto diskurzu jsme pro jejich status agenta paměťové práce posuzovali mainstreamová média a seznali jsme, že v procesu konstrukce paměti sehrávají mnohovrstevnatou roli, která odpovídá jejich složitému postavení ve společenské struktuře i různosti jejich diskurzivního působení. Média reflektují potřebu společnosti vyrovnávat se s minulostí, ale zároveň tomuto procesu dávají tvar tím,

115 O. TŮMA, *Proměny komunistického režimu*, s. 14.

116 PETR FIDELIUS, *Řeč komunistické moci*, Praha 2016, s. VII.

117 P. FIDELIUS, *Řeč komunistické moci*, s. VIII.

118 Podrobněji ke vztahu „lidové“ a „oficiální“ paměti viz např. I. REIFOVÁ, *The Pleasure of Continuity: Re-reading Post-Socialist Nostalgia*.

jak téma minulosti nastolují; zprostředkovávají debatu mezi jednotlivými pohledy, ale prostřednictvím konstrukce témat se stávají jejím účastníkem; podílejí se na ustavování kulturní paměti na základě polarizovaného obrazu dějin (a tedy ostrého dělení mezi režimy „totalitními a netotalitními“), ale zároveň zprostředkovávají i široký historický kontext, který podporuje interpretaci kontinuální.

Při zaměření na způsob konstrukce tématu přejmenování ulic jsme shledali, že v českém mediálním diskurzu lze pozorovat dvě tendence při zacházení s „dědictvím komunismu“: budování a upevňování dojmu nepatřičnosti období reálného socialismu do toku národních dějin a posilování estetického odporu vůči „kultuře“ socialismu, demonstrováno jako averze vůči jazyku komunistického režimu. Dědictví komunismu se v otázkách vyrovnání se s touto historickou kapitolou soustředí do hesel zdůrazňujících státní dirigismus, autoritativnost, ideovou indoktrinaci a ideologii vnucenou zvenčí; dochází tedy k potlačení jakéhokoli významu kromě negativního. Nejedná se přitom o jev výjimečný – jak shrnuje Mariusz Czepczyński, „postkomunismus“ jako předmět zájmu definuje výlučně zaměření na tíživé aspekty vztahu s komunistickými režimy nebo přímo na společenský, kulturní či ekonomický odkaz v pejorativním slova smyslu.¹¹⁹ Mluví se v tomto smyslu o temném, nechtěném dědictví, které je objektem re-interpretací, zapomnění nebo dekontextualizace tak, aby byly z prostoru vytlačeny všechny nevhodné hodnoty a vědění.¹²⁰

Jedním z prostředků institucionalizace historických narativů ve veřejném prostoru jsou přitom honorifikační místní jména – právě v tom spočívá jejich politická role.¹²¹ V případě, na který jsme se v naší studii zaměřili, jsou naopak ulice ve starém Zábřehu prvkem, který narušuje aktuálně akcentovanou verzi historie jako jednu z hlavních složek nové kulturní paměti. Klíčovým problematickým bodem se stává otázka historické kontinuity, kterou lze ale interpretovat přinejmenším dvěma protichůdnými způsoby: jednak může být projevem kontinuity snaha ulice přejmenovat (jedná se totiž o běžnou politickou situaci, a navazuje se tedy na tradici přepisu symbolického prostoru), na druhé straně ale zaznívá potřeba zacházet s obdobím reálného socialismu jako se součástí dějinného příběhu a respektovat socialistickou toponymii tam, kde jiný název není historicky dán.

Z hlediska různých prožívání dědictví komunismu stojí ovšem za pozornost především průvodní jev, který ve sporu o nepřejmenované ulice vyvstává

119 M. CZEPCZYŃSKI, *Cultural Landscapes of Post-socialist Cities*, s. 3.

120 M. CZEPCZYŃSKI, *Cultural Landscapes of Post-socialist Cities*, s. 57.

121 D. LIGHT, *Street names in Bucharest*, s. 155.

na povrch, kdy honorifikační jména ulic nejsou jejich uživateli vnímána jako ideologicky příznaková. Jak potvrzuje naše analýza, nízká znalost motivace honorifikačních jmen spolu s četností využívání tohoto motivu ve 20. století jsou faktorem, pro který si veřejnost přestává jednotlivá jména spojovat s konkrétními režimy nebo historickými údobími; v běžném užívání se tak uliční jména stávají zcela apolitickými.¹²² Právě tento sociologický rozměr městské toponymie, tedy způsoby, jakými veřejnost na místní jména reaguje (či nereaguje), tvoří oblast hodnou dalšího výzkumu, protože může zodpovědět mnohé otázky ohledně poměru mezi diskurzy různých společenských skupin, které v otázkách paměti komunismu často dospívají k protichůdným závěrům.

122 J. DAVID, P. MÁCHA, *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*, s. 57, 150.